

ПОНЯТТЯ НИШЕВИХ КУЛЬТУР ТА ЇХНЄ МІСЦЕ У ДИВЕРСИФІКАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

І. Черевко, к. е. н., доцент

Львівський національний аграрний університет

© І. Черевко, 2018

<https://doi.org/10.31734/agrarecon2018.01.005>

Черевко І. Поняття нішевих культур та їхнє місце у диверсифікації сільськогосподарського виробництва

В аграрній економіці України в умовах її дуалізації виникає все більше ніш, зайняти які об'єктивно покликані саме дрібні виробники типу фермерських та індивідуальних господарств населення, оскільки ті риси господарств, які порівняно з агрохолдингами роблять їх слабкими, у цих нішах надають їм сили. Йдеться про вирощування культур, які не потребують великих площ, але можуть забезпечити високий вихід прибутку з одиниці земельної площі. У проаналізованих публікаціях зазначено, що виробництво нішевих культур може бути дуже вигідним і має низку переваг. Уже навіть складені різні рейтинги нішевих культур у розрізі видів щодо рівня прибутковості та ефективності експорту. Основним завданням було з'ясувати роль і місце нішевих культур у процесі диверсифікації сільськогосподарського виробництва й підвищенні ефективності функціонування дрібнотоварних фермерських та індивідуальних господарств населення. Методика проведеного дослідження охоплює як загальнонаукові методи, застосування яких допомогло опрацювати існуючу інформацію стосовно поняття нішевих культур та їхньої ролі в процесі диверсифікації діяльності сільськогосподарських малих і середніх підприємств на селі, так і методи економічного дослідження – для обґрунтування існуючих порівняльних переваг та недоліків нішевого напряму розвитку сільського господарства. Широко використано монографічний метод дослідження. Встановлено, що основною проблемою у розвитку так званого нішевого аграрного бізнесу в Україні є відсутність відповідного досвіду й технологій, хоча в цьому плані спостерігають певні дуже динамічні позитивні зміни, бо зацікавленість у цьому напрямі розвитку підприємництва на селі є високою, особливо з врахуванням неабиякого попиту на зазначену продукцію за кордоном.

Основні критерії, що дають підстави для віднесення тих чи інших сільськогосподарських культур до категорії нішевих, на думку більшості дослідників та практиків, такі: малорозвиненість конкретного ринку, перевищення попиту над пропозицією, низька конкуренція у секторі виробництва продукції таких культур, високі закупівельні ціни та високий рівень доходності з одиниці площі вирощування за відносно мінімальної потреби в площі, висока питома частка нематеріальної (інтелектуальної) складової в доданій вартості і ціні реалізації. Важливою особливістю нішевих культур є й те, що вони, як правило, досить трудомісткі та ресурсовитратні у вирощуванні і їхнє виробництво досить складно або взагалі неможливо масштабувати.

На основі вказаних критеріїв до групи нішевих культур в Україні на сьогодні можна віднести такі: ягоди – лохину, чорницю, журавлину, малину, жимолость, ожину і суницю; горіхи; сорго, прянощі, свіжу зелень, льон, шафран, екзотичні злаки (спельту, жито, кіноа), овочі – спаржу, цибулю-шалот, цибулю-порей, батат, гарбуз та часник; плодіві культури – сливу, абрикос, горіх волоський; екзотичні гриби; практично всі бобові, зокрема сочевицю, нут, маш, квасолю, боби і навіть горох. Ефективними напрямами нішевого агробізнесу на сьогодні і в найближчому майбутньому можуть стати вермикультивування та бджолярство.

***Ключові слова:** нішеві культури, диверсифікація, критерії, особливості, ефективність.*

Cherevko I. Concept of niche cultures and their place in the diversification of agricultural production

In the agrarian economy of Ukraine, under conditions of its dualization, there are more and more niches, which are taken objectively by small producers of the type of farmer and individual farms of the population,

because those features of these farms, which, in comparison with agriholdings, make them weak, according to certain niches make these farms strong. It is about growing crops that do not require large areas, but can provide a high yield per unit of land. In the analyzed publications, it is noted that the production of niche crops can be very beneficial and has a number of advantages. Even different ratings of niche cultures have been made in terms of their types in terms of their profitability and export efficiency. The main purpose of this article is to present the results of the study of the concept of niche cultures and their place in the process of diversification of agricultural production and increase the efficiency of functioning of small-scale farmer and individual households.

The methodology of the research includes both methods of general science, the use of which allowed to process existing information on the notion of niche cultures and their role in the process of the activities of agricultural small and medium enterprises in the countryside diversifying, as well as methods of economic research - to substantiate the existing comparative advantages and disadvantages of the niche development direction of agriculture. Monographic method of research is widely used.

It has been established that the main problem in the development of so-called «niche agrarian business» in Ukraine is the lack of relevant experience and technologies, although there are some very dynamic positive changes in this plan, because the interest in this direction of entrepreneurship development in the village is high, especially taking into account high demand for its products abroad.

According to most researchers and practitioners, the main criteria, that give grounds for the inclusion of certain crops into the category of niche are, in the opinion of most researchers and practitioners, the following: the underdevelopment of a particular market, the excess of demand for supply, low competition in the sector of production of cultivation of this crop, high purchasing prices and high level of profitability per unit of cultivating area at the relatively minimal need of this area, the high proportion of the intangible (intellectual) component in value added and the price of the realization. An important feature of niche crops is that they are usually quite resource-consuming in growing and their production is rather difficult or impossible to scale up at all.

On the basis of these criteria, the following can be include to the group of niche cultures in Ukraine today: berries - blueberries, bigblueberries (lokhyna), cranberries, raspberries, honeysuckle, blackberries and strawberries; nuts; muskat pumpkin, sorghum, spices, fresh herbs, flax, saffron, exotic cereals (spelled, rye, cinoa), vegetables - asparagus, shallot, lemon, sweet potato, pumpkin and garlic, and all organic products; fruit crops - plum, apricot, walnut; exotic mushrooms; practically all beans, in particular - lentils, chickpeas, mash, beans, beans and even peas. Nowadays and in the near future, vermiculture and beekeeping are likely to be effective areas of niche agribusiness.

Key words: *niche cultures, diversification, criteria, features, efficiency.*

Постановка проблеми. Існуюча ситуація в аграрному секторі економіки України характеризується недостатнім рівнем ефективності функціонування її суб'єктів, що негативно позначається на загальній ефективності аграрного бізнесу та рівні вирішення проблем підтримання продовольчої безпеки країни. У структурному плані такий стан є наслідком недостатньо обґрунтованого регулювання з боку держави процесів, що певним чином дуалізують аграрну економіку, виокремлюючи в ній дві паралельно функціонуючі моделі – модель сектору агрохолдингів – крупних агропромислових компаній із земельним банком понад 50 тис. га у кожній і модель сектору фермерських та індивідуальних господарств населення. Агрохолдинги завдяки своїм розмірам і відповідному

економічному та політичному лобі мають низку переваг над дрібними фермерськими та індивідуальними господарствами і відповідно вищу конкурентоспроможність на ринку, «стягуючи» до себе практично левову частку державних дотацій і пільг та формуючи практично повністю обсяг експортної пропозиції української аграрної продукції на світових ринках. Проте в аграрній економіці виникає все більше ніш, зайняти які об'єктивно покликані саме дрібні виробники типу фермерських та індивідуальних господарств населення, оскільки ті риси, які порівняно з агрохолдингами роблять їх слабкими, у цих нішах надають їм сили. Йдеться про вирощування культур, які не потребують великих площ, але можуть забезпечити високий вихід прибутку з одиниці земельної площі. Вдаючись до

кооперації у сфері матеріально-технічного забезпечення та збуті продукції, господарства цього сектору цілком об'єктивно можуть мати свої ефективні ніші на ринку і навіть експортувати її. Оскільки такий напрям розвитку аграрної економіки для України є поки що відносно новим, це й формує високий рівень актуальності і цікаве поле для наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ситуація на селі є надто динамічною, щоб основні теоретичні й методологічні питання диверсифікації підприємництва у сільських територіях могли залишатися поза увагою науковців, зокрема в частині визначення раціональних напрямів останньої та обґрунтування оптимальних шляхів їх поєднання, а також визначення та підвищення соціальної, економічної та екологічної ефективності у контексті реалізації концепції зрівноваженого розвитку сільських територій (Черевко, 2016, с. 6). Проблема диверсифікації господарської діяльності на селі притягує до себе увагу таких учених-економістів, як В. Андрійчук, І. Ансофф, О. Бабінцева, О. Маслак, Р. Бялобжеська, Р. Кісель (2001), М. Клодзінський (1996), М. Маєвський, М. Малік, Г. Мінцберг, М. Міньковська, Г. Немченко, А. Стрикленд, В. Ткачук (2014), А. Томпсон, М. Турченко, Г. Черевко (2016), А. Чупіс, О. Шпичак, В. Юрчишин та ін. Зокрема, В. Ткачук наголошує на значенні диверсифікації як чинника розширення потенційних можливостей аграрних підприємств вирішувати соціальні проблеми (2014, с. 94). Низка польських учених-економістів вважають, що динамічні зміни у сільських територіях зумовлюють появу на селі тенденцій до активного переходу від монофункційного до багатофункційного диверсифікованого за напрямками розвитку аграрної економіки (Kisiel, 2001, s.41., Kłodziński, 1996, s.170).

Вирішити проблему диверсифікації напрямів діяльності сільськогосподарських виробників можна багатьма шляхами, серед яких особливої уваги на сьогодні заслуговує розвиток відносно дрібними виробниками

виращування нішевих культур та переробки такої продукції на відповідні нішеві продукти. Це формує певний рівень атракційності для вчених-економістів. У доступних літературних джерелах швидше можна знайти публікації переважно практиків, які вже мають певний досвід у вирішенні зазначеної проблеми, або відповідних експертів – спеціалістів у галузі. Результати ж досліджень науковців слід шукати більше серед матеріалів відповідних вузькоспеціалізованих науково-практичних конференцій. Зокрема, особливості нішевих культур досить детально охарактеризував В. Арістов (2017), який наголосив на тому, що нішеві продукти і культури – це саме те, що іманентно властиве невеликим сільськогосподарським підприємствам та окремим підприємцям типу фермерів. Відповідні критерії віднесення культур до категорії нішевих розробив О. Маслак (2017). У проаналізованих публікаціях зазначено, що виробництво нішевих культур може бути дуже вигідним і має низку переваг (Виважені рішення..., 2017). Вони можуть забезпечити високий рівень рентабельності. Уже навіть розроблені різні рейтинги нішевих культур у розрізі видів щодо рівня прибутковості та ефективності експорту (Над прірвою маржі..., 2017с). Однак порівняно незначні масштаби розвитку цієї галузі в Україні об'єктивно зумовлюють наявність досить широкого поля для ініціювання продовження наукових досліджень у зазначеній сфері.

Постановка завдання. Нашим завданням було з'ясувати роль і місце нішевих культур у процесі диверсифікації сільськогосподарського виробництва й підвищенні ефективності функціонування дрібнотоварних фермерських та індивідуальних господарств населення.

Методика дослідження та матеріали. Оскільки проблема виращування нішевих культур в Україні є новою і наукових розробок щодо розвитку цього напрямку сільськогосподарського виробництва та сектору агробізнесу на сьогодні недостатньо, то фундаментальні публікації наукового

характеру як джерела потрібної інформації в ході дослідження ми використовували в міру їх доступності. Значно ширше опрацьовано матеріали вузькоспеціалізованих наукових конференцій, інфографічні збірники інформації та публікації практиків, котрі займаються вирощуванням таких культур і вже мають у цій галузі відповідний досвід.

Загальний підхід до дослідження проблеми діалектичний. Методика проведеного дослідження охоплювала як загальнонаукові методи (індукції і дедукції, аналізу і синтезу, наукового узагальнення, наукової абстракції), застосування яких дало змогу опрацювати існуючу інформацію стосовно поняття нішевих культур та їхньої ролі в процесі диверсифікації напрямів діяльності сільськогосподарських малих і середніх підприємств на селі, так і методи економічного дослідження (економіко-статистичних порівнянь, динаміки, розрахунково-конструктивний) для обґрунтування існуючих порівнянних переваг та недоліків нішевого напрямку розвитку сільського господарства. З метою вивчення окремих аспектів досліджуваної проблеми стосовно конкретних видів нішевих культур у реальних господарствах широко використано монографічний метод дослідження.

Виклад основного матеріалу. Концепція розвитку сільських територій (розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.09.2015 р. № 995-р) серед низки основних причин погіршення соціально-економічного стану сільських територій виділяє низький рівень диверсифікації їхньої економіки (Про схвалення Концепції..., 2015). Оскільки на сьогодні сільськогосподарська діяльність все ще залишається основним джерелом доходів на селі, шукати шляхи її диверсифікації слід саме у цій сфері. Аналіз існуючої ситуації показує, що надзвичайно актуальним напрямом такої диверсифікації є вирощування нішевих культур, особливо у секторі фермерських та індивідуальних господарств, які характеризуються порівняно малими розмірами земельних площ.

Доступні літературні джерела дають загальне уявлення про те, що собою становлять нішеві культури. Зокрема, на

думку експерта аграрної галузі В. Арістова, «нішеві культури (продукти) – це все не біржові культури. Споживаються не масовим споживачем, тому мають обмежений попит, але низьку цінову еластичність попиту. Інакше кажучи, ціна на нішеві продукти може значно перевищувати ціну на, так би мовити, звичайні і часто визначається нематеріальними якісними характеристиками, такими як: смак, букет, «корисність», «здоров'я» та ін. У наших умовах до нішевих культур можна віднести як ягоди, горіхи або мускусний гарбуз, льон, шафран, так і екзотичні злаки (спельта, жито, кіноа), спаржу, овочі або органічні продукти. Безумовно, до них відносяться такі продукти з високою питомою часткою нематеріальної (інтелектуальної) складової в доданій вартості і ціні реалізації, як сир, вино (взагалі алкогольні напої), м'ясні спеціалітети. Важливою особливістю нішевих культур є і те, що вони, як правило, досить трудомісткі та ресурсовитратні у вирощуванні і їх виробництво досить складно або взагалі неможливо масштабувати» (Арістов, 2017). Зазначений експерт вважає: «Фермер здатний зробити те, що неможливо ні в якому самому вертикально інтегрованому агрохолдингу. Особисто, своїми руками, підв'язати кожен кущик, обрізати кожне дерево, подивитися кожному тварину. Фермер може максимально розкрити та реалізувати потенціал земельної ділянки, рослини, тварини. Саме фермер і тільки фермер може створювати гастрономічні шедеври виноробства або сироваріння. ...Модель споживання середнього класу зростає величезними темпами в Китаї та Індії, інших країнах, що розвиваються. Це означає, що зростає кількість людей, охочих не просто їсти з метою втамувати голод, а бажаючих їсти якісну, в їх розумінні, смачну, здорову їжу. До речі, така ж тенденція спостерігається і в Україні. Внутрішньо споживання зростає і, відповідно, зростає попит на продукти харчування з додатковою споживчою цінністю – органічні продукти, біопродукти, фермерські продукти, суперфуд, фітнеспродукти ...» (Арістов, 2017).

На думку О. Маслака, характерними рисами нішевих культур є малорозвиненість конкретного ринку, перевищення попиту над пропозицією, низька конкуренція у секторі виробництва продукції, високі закупівельні ціни та високий рівень дохідності. Якщо виходити з таких критеріїв, то, на думку спеціалістів і практиків, до категорії нішевих культур можна віднести практично всі бобові, зокрема – сочевицю, нут, маш, квасолю, боби і навіть горох (Над прірвою маржі..., 2017а).

Крім того, з позицій всього сільського господарства нішевими вважаються більшість плодово-ягідних культур, тобто лохина, чорниця, журавлина, малина, ожина, слива, абрикос, суниця, горіх волоський і таке інше. Хоча, власне, садоводи нішевими називають лише ті плодово-ягідні, які зараз виробляють у вкрай обмежених обсягах – приміром такі, як агрус, обліпиху, жимолость, кизил, шипшину. Також нішевими цілком спокійно можна назвати тепер льон, коноплі, гірчицю, мак, часник, спельту та інші екзотичні культури (найбільш популярні з них наведено в табл. 1).

Таблиця 1

Типові нішеві культури*

Ринкова характеристика	Бобові	Плодово-ягідні	Інші
Малорозвинений ринок, попит перевищує пропозицію, низька конкуренція, високі закупівельні ціни, високий рівень дохідності	Сочевиця, нут, маш, квасоля, боби, горох	Лохина, чорниця, журавлина, горіх волоський, слива, малина, ожина, жимолость, абрикос, суниця	Льон, коноплі, гірчиця, мак, арахіс, спельта, сорго, часник

*За оцінками фахівців, згідно з визначенням Сумського національного аграрного університету (Над прірвою маржі..., 2017а).

Незважаючи на високий рівень ресурсомісткості, виробництво нішевих культур може бути дуже вигідним і має низку переваг. Передусім відсутність жорсткої конкуренції на ринку (Виважені рішення..., 2017). Такі культури часто не вимагають значних інвестицій в організацію виробництва, але при цьому забезпечують високий рівень рентабельності. «Нішеві культури для аграріїв – це своєрідна «подушка безпеки», яка гарантує їм додаткові прибутки і дає можливість вирішувати багато агрономічних проблем: страхуватись від посухи або відновлювати ґрунт, пересівати ними загиблі озимі» (Медведюк, 2017).

Однією з наочних ознак нішевості культури (за критерієм перевищення попиту над пропозицією) є суттєве зростання з часом обсягів її виробництва. Саме на таких кандидатів і бажано насамперед звертати увагу фермерам та інвесторам. Приміром, на

сочевицю, виробництво якої у 2016 році зросло утричі, чи на горох та мак, яких зібрано удвічі більше, ніж роком раніше. До речі, у 2016 році, за офіційною статистикою, зріс також урожай сорго – на 45%, льону олійного – на 24%, абрикоса – на 25%. Офіційна статистика демонструє публічні динамічне зростання виробництва як мінімум 10 нішевих культур. А ще більше залишилося поза її увагою (Над прірвою маржі..., 2017а).

Тренд щодо зростання спостерігається і зараз. Зокрема, у 2017 році зернобобових зібрано на 42% більше, ніж у 2016 році. Зі свого боку, Співтовариство виробників і споживачів бобових України інформує, що виробництво сочевиці у 2017 році збільшилося на 79%, гороху – на 46%, а нуту – на 43%. Позитивну динаміку спостерігають вже як мінімум третій рік поспіль, поки що переважно за рахунок збільшення посівних

площ під нішевими культурами. У 2017 році, наприклад, під прянощами зайнято на 141% більше землі, ніж роком раніше, а під горохом – на 71,4% більше (Над прірвою маржі..., 2017а).

Урожаї нішевих культур у 2018 році, за прогнозами фахівців, продовжать зростати. Наприклад, тих самих бобових – як мінімум в 1,5 раза, що прозвучало під час Другої міжнародної конференції «Бобові культури. Назустріч викликам глобального попиту».

Але чи забезпечує позитивна динаміка виробництва в країні бажані фінансові показники вирощування нішевих культур конкретним аграріям? Чимало підприємців на це питання дають ствердну відповідь. Але кажуть, що досягти мети можна лише за належної підготовки до реалізації таких проектів. І тоді рентабельність виробництва, наприклад, таких ягід, як малина та суниця, може стати вищою за 40–45%, гороху – 55–70%, а часнику – від 87%. Водночас рентабельність, приміром, зернових у середньому в Україні, за підсумками 2016 року, склала, за офіційними даними, лише 37,8% (Над прірвою маржі..., 2017b).

Про вже реалізовані та високорентабельні перспективні нішеві проекти розповідали, зокрема, учасники конференції «Від нішевих культур до нішевих продуктів», яка відбулася у 2017 році в Києві і де говорилося про те, що стартових інвестицій подібні проекти потребують відносно невеликих. Мінімальні суми, з яких є сенс починати нішеву справу у рослинництві, складають від декількох сотень тисяч до 10–15 млн гривень. Наприклад, щоб закласти плантацію дуже модної зараз лохини, достатньо, за інформацією голови громадської спілки «Укрсадвинпром» В. Печка, всього 350 тис. гривень. А починати бізнес з виробництва малини та суниці співзасновник та директор «Органік бізнес-школи» О. Дейнеко радить зі стартових інвестицій в 6,3 млн грн (Над прірвою маржі..., 2017b).

Земельної ділянки, щоб розпочати, приміром, лохиновий чи трюфельний нішевий бізнес, іноді достатньо площею всього 1 га. Хоча, звичайно, для досягнення бажаної рентабельності практики радять мати в розпорядженні в декілька разів більшу

площу. А от для льняного бізнесу, для якого розпочалася епоха ренесансу, необхідно, за інформацією керівника Пулинського льонозаводу В. Свириденка, мінімум 150 га землі (Над прірвою маржі..., 2017b).

Маржинальність нішевого бізнесу, на перший погляд, є дуже висока. Але мінімальні терміни окупності інвестицій в типові проекти сягають 3–4 років. Лише потім вони стають прибутковими. До «ранньостиглих» ніш спеціалісти відносять виробництво ягід, овочів та спецій. А от, наприклад, плодіві проекти зазвичай стають прибутковими десь аж на 7 році реалізації. Вирощування ж льону чи трюфельів – лише з 8–10 року. Проте потім щорічно є надія отримувати по 0,2–1,5 млн грн чистого прибутку з кожного гектара земельної ділянки. Детальніша інформація про інвестиційні потреби та рентабельність нішевого бізнесу наведена у табл. 2.

Більшість нішевих продуктів мають високу рентабельність тому, що на цю продукцію здебільшого утримується дійсно висока закупівельна ціна, переважно зумовлена географією споживання продукції – нішева продукція постачається переважно на закордонні ринки. Як наслідок, експортна виручка постачальників таких товарних груп, як сушені бобові, за 10 місяців 2017 року згідно з даними Державної фіскальної служби сягнула \$128,6 млн, а горіхи сирі, варені й морожені – \$53,5 млн. До того ж, заробітки експортерів багатьох нішевих продуктів у 2017 році перевершили дванадцятимісячні показники за 2016 рік. Зокрема, експорт бобових зріс на \$45,9 млн, а ягід (абрикос, вишня, черешня, персик, слива) – на \$8,6 млн.

Щодо конкретних культур, які забезпечили найбільше зростання експортних доходів постачальникам, то цей рейтинг у 2017 році очолюють такі товарні позиції, як горох свіжий, сорго зернове, насіння льону, горох сушений та сливи і терен свіжі. Особливо вражає збільшення експорту перших двох культур – відповідно на \$21 млн та \$11 млн порівняно з відповідним періодом минулого року. І це при тому, що свіжий горох (на відміну від сушеного), а також свіжі сливи й терен у 2016 році Україна на зовнішні ринки практично зовсім не постачала.

Таблиця 2

Фінансові показники типових нішевих проєктів*

Культура	Інвестиції, млн грн	Площа, га	Період окупності інвестицій, років	Розрахунковий чистий прибуток за 5 років, млн грн
Малина/суниця	6,3/10,5	11/20	4/3	7/14
Горіхи волоські	0,5	5	6-8	0 (по 0,6–1,5 щороку після окупності)
Лохина	0,35	1	2-3	1,4
Часник	2,4	5	4	1,9
Льон	15	150	7	0 (від 2,2 щороку після окупності)
Трюфель	0,15	1	9	0 (1,3 через 20 років)

* За даними «Органік бізнес-школи», «Української горіхової асоціації», «Укрсадвинпрому», «УкрАП», «Асоціації розвитку льонарства і коноплярства України», «Мікосенергії» (Над прірвою маржі..., 2017b).

Що ж до абсолютних показників обсягів експорту, то найкращі вони у гороху сушеного та горіхів – їх за січень-вересень 2017 р. вивезли з країни на \$99 млн та майже на \$39 млн відповідно. Ці нішеві культури постачають за кордон зараз у найбільших обсягах.

У перспективі рентабельність деяких нішевих культур через їхню популяризацію та зростання обсягів виробництва може дещо зменшитися. Фахівці звертають увагу на високу прибутковість бобових культур. Це підтверджує дворазове зростання їхнього виробництва за останні п'ять років у Причорноморському регіоні, а також офіційні статистичні дані в Україні. Наслідком високої прибутковості, на думку експертів, стане подальше збільшення посівних площ під бобовими, що спричинить певне зниження прибутковості бобових культур, особливо гороху (Над прірвою маржі..., 2017с).

«Нішеві культури (продукти) – це доля чи дуже бідних або дуже багатих країн. Малося на увазі, що їх виробництво стимулює або відсутність доступу до технологій та фінансування (країни, що розвиваються), або потужна державна підтримка (загальна аграрна політика ЄС – CAP, суть якої і є, за великим рахунком, субсидування фермерів, обходитися кожному жителю ЄС, включаючи дітей і людей

похилого віку, в приблизно €0,3/день) (Арістов, 2017).

У м. Дніпрі 20–21 лютого 2017 року відбулася друга національна аграрна конференція «Мільйон з гектара», основною тематикою якої стало успішне виробництво різних сільськогосподарських культур на невеликих площах, але з максимальним прибутком. На думку учасника конференції, професора З. Сича, «виробництво нішевих культур може бути дуже вигідним і має ряд переваг. Перш за все – це відсутність жорсткої конкуренції на ринку!» (Виважені рішення..., 2017). Заступник міністра аграрної політики та продовольства з питань євроінтеграції О. Трофімцева також відзначила перспективність нішевих культур: «Виробники нішевої продукції мають вже сьогодні реальні можливості співпраці з великими мережами супермаркетів в Україні задля реалізації своєї продукції. А це, в свою чергу, може стати великим шансом виходу і на європейські ринки за сприяння цих мереж» (Виважені рішення..., 2017). Директор групи компаній «Фруктовий світ&Агролідер»* В.Медведюк вважає: «Нішеві

*Компанія займається доробкою і пакуванням таких культур, як квасоля, гірчиця, льон. Найближчим часом планують поповнити список сочевицею, нутом та іншими нішевими культурами. При цьому «Фруктовий світ&Агролідер» займає майже 20% всього експорту гірчиці з України, 35% – квасолі. За

культури для аграріїв – це своєрідна «подушка безпеки», яка гарантує їм додаткові прибутки, і дає можливість вирішувати багато агрономічних проблем: страхуватись від посухи або відновлювати ґрунт, пересівати ними загиблі озими» (Медведюк, 2017). «Такі культури часто не вимагають значних інвестицій в організацію виробництва, але при цьому забезпечують високий рівень рентабельності» (Виважені рішення..., 2017).

Українцям радять вирощувати нішеві культури, оскільки цей напрям виробництва дуже перспективний, а його плюсом є відносно низька конкуренція на внутрішньому та зовнішньому ринках (Виважені рішення..., 2017). У світі зараз спостерігаємо стабільну тенденцію – основні виробники скорочують площі під пшеницею і вибирають більш маржинальні нішеві культури, приміром, нут, сочевицю, квасолю, амарант тощо (Медведюк, 2017).

На думку фахівців, інвестиційну привабливість для вирощування в Україні на невеликих площах мають спаржа, цибуля-шалот, цибуля-порей, батат, гарбуз та часник. Причому до виробництва останнього українські фермери вже проявляють підвищений інтерес (Виважені рішення..., 2017). Вирощування часнику має низку переваг. Ця культура досить швидко дозріває і може вирощуватися без поливу, не має циклічності прибирання, а також виступає відмінним попередником для інших культур, оскільки є прекрасним антисептиком. Однак при цьому фахівці визнають, що, незважаючи на зацікавленість наших фермерів у вирощуванні часнику, Україна так і не освоїла квоти на експорт цієї продукції через відсутність в країні часнику відповідної якості (Виважені рішення..., 2017).

Найбільш затребувані нішеві товари для Європейського Союзу: сорго, прянощі, горіхи та ягоди, свіжа зелень, часник (Виважені рішення..., 2017). Багато фермерів сьогодні інвестують у спаржеві проекти,

обсягом постачання кондитерського льону компанія стабільно входить до ТОП-5 експортерів.

вважаючи, що саме цей напрям очолює список найперспективніших «ніш» овочевого бізнесу (Чи вигідно вирощувати спаржу..., 2016). В Україні зростає інтерес до виробництва шафрану і попит на садивний матеріал незвичних для наших широт прянощів (На Херсонщині..., 2017).

Крім овочевих, вельми перспективними для виробництва на невеликих площах є й ягідні культури. Наприклад, жимолость, за словами О. Ярещенко, заступника директора з наукової роботи Інституту садівництва НААНУ, потрапила в Україну понад 20 років тому, проте українським споживачам ця ягода досі мало відома. Наприклад, у Польщі сьогодні виробництво жимолості набирає обертів активними темпами. Такий інтерес польських садівників до культури можна пояснити зростаючим попитом на цю ягоду на зовнішньому ринку і високими цінами на неї. Водночас пропозиція жимолості поки обмежена, що забезпечує високі ціни на цю продукцію. В Україні ж під зазначеною культурою зайнято всього 80 га. При цьому експерт підкреслює, що вирощування жимолості має низку переваг. Передусім сучасні сорти придатні для механізованого збирання врожаю, ягідники невибагливі і мають тривалий період експлуатації, який може перевищувати 30 років. Крім того, сезон реалізації жимолості починається раніше, ніж у інших ягідних культур (Виважені рішення..., 2017).

Садівникам варто звернути увагу на такі ягідні культури, як агрус, ожина та червона смородина. Незважаючи на те, що ці ягоди добре відомі українським споживачам, вони все ще залишаються в розряді нішевих (Виважені рішення..., 2017).

Економічно ефективним, на думку фахівців, також є вирощування на невеликих площах груші і горіхових культур, таких як волоський горіх і фундук – культур із великим потенціалом як на внутрішньому ринку, так і для збуту на експорт.

Провідні експерти обговорюють також економічні особливості промислового виробництва грибів в Україні. Як альтернативний напрям сільгоспвиробництва на малих площах фахівці запропонували такі сегменти,

як культивування річкових раків, вермикультивування та бджолярство (Виважені рішення..., 2017).

Нішеві культури – це вибір не лише невеликих господарств, а й таких ключових гравців на аграрному ринку України, як LNZ GROUP. Менеджер компанії В. Сідлецька розповіла, що з 2017 року на полях компанії ПрАТ «ЛНЗ», крім основних культур, сіють ще й льон, коріандр, спельту, сочевицю та гірчицю. А от від вирощування нуту вирішили відмовитися. «Нут було дуже важко експортувати у Європу, тому що для німецького партнера важливий розмір насіння, калібрування. В Німеччині хочуть купувати нут, який відповідає певним параметрам, і лише тоді платять за тону близько €10 тис.» (Лутицька, 2017). HarvEastHolding вирощує зараз сочевицю та інші бобові. І представник холдингу В. Денисенко констатує, що прибутковість цієї культури виходить вищою, ніж соняшнику. З кожного гектара посівів сочевиці холдинг отримує по 18,2 тис. грн/га доходу, а соняшнику – тільки 15,6 тис. грн/га, тому що врожайність культур практично однакова, а ціни – вищі (Над прірвою маржі..., 2017с).

Малому аграрному бізнесу треба орієнтуватися на вирощування тих видів продукції, що мають стабільно зростаючий попит на внутрішньому і зовнішньому ринках. А також на ті, що спроможні забезпечити найбільшу віддачу – від 30 тис. до 100 тис. грн на 1 га, – повідомляють спеціалісти Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки». На думку завідувача відділу земельних ресурсів та природокористування ННЦ О. Ходаківської, «найближчим часом такими будуть органічні продукти, а також горіхи, квасоля, прянощі, сорго, нут, горох, сочевиця, гірчиця, льон, коноплі, горіхи, ягоди – малина, полуниця, ожина, суниця, чорниця, журавлина тощо» (Вищі у ніші..., 2017). Науковець посиляється на суттєвий ріст поставок українських нішевих видів продукції на зарубіжні ринки. Зокрема, експорт квасолі і коріандру зріс у 2017 році у 2,4 раза, горіхів – в 1,5 раза, насіння гірчиці – в 1,7 раза, полуниці й суниці – у 9,8 раза, нуту – у 10 разів (Вищі у ніші..., 2017).

Найпопулярнішими нішевими культурами, на думку експертів аудиторської компанії Baker Tilly, у найближчі роки будуть сорго, нут, сочевиця, квасоля, льон та коноплі (Експерти назвали..., 2016).

Висновки та перспективи подальших наукових пошуків. Поліфункціональність села і сільського господарства органічно вписується в концепцію зрівноваженого розвитку сільських регіонів, оскільки суттю є оптимальне й комплексне поєднання шляхів вирішення економічних, соціально-демографічних та екологічних проблем останніх. Шукати ці шляхи треба через господарську активізацію села і малих містечок, через розвиток як сільськогосподарських, так і несільськогосподарських місць праці, навіть в тих регіонах, які традиційно прийнято вважати типово сільськогосподарськими.

Достатньо реальним шляхом розвитку сільського господарства в умовах його дуалізації є вирощування нішевих культур та виробництво нішевих продуктів, що є особливо актуальним для господарств із невеликими розмірами земельної площі.

Основні критерії, що дають підстави для віднесення тих чи інших сільськогосподарських культур до категорії нішевих, на думку більшості дослідників та практиків, – це малорозвиненість конкретного ринку, перевищення попиту над пропозицією, низька конкуренція у секторі виробництва продукції, високі закупівельні ціни та високий рівень дохідності з одиниці площі вирощування за відносно мінімальної потреби в цій площі, висока питома частка нематеріальної (інтелектуальної) складової в доданій вартості й ціні реалізації. Важливою особливістю нішевих культур є й те, що вони, як правило, досить ресурсомісткі, а їхнє виробництво досить складно або взагалі неможливо масштабувати.

Такі критерії дають підстави для віднесення до групи нішевих культур в Україні на сьогодні: ягоди – лохина, чорниця, журавлина, малина, жимолость, ожина і суниця; горіхи; сорго, прянощі, свіжа зелень, льон, шафран, екзотичні злаки (спельта, жито, кіноа); овочі – спаржа, цибуля-шалот,

цибуля-порей, батат, гарбуз та часник; плодіві культури – слива, абрикос, горіх волоський; екзотичні гриби. До категорії нішевих культур можна віднести також практично всі бобові, зокрема сочевицю, нут,

маш, квасоллю, боби і навіть горох. Ефективними напрямками нішевого агробізнесу на сьогодні і в найближчому майбутньому можуть стати вермикультивування та бджолярство.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Арістов, В. 2017. *Фермери або агрохолдинги? Оптимальна модель розвитку українського агробізнесу*. [online] Доступно: <https://uhbdp.org/ua/news/agro-news/1330-fermery-abo-ahrokholdynhy-optymalna-model-rozvytku-ukrainsko-hrohbiznesu> [Дата звернення 20 березня 2018].
- Виважені рішення та вивчення ринку приведуть до мільйона з гектара: підсумки конференції*. 2017 [online] Доступно: <https://uhbdp.org/ua/1191-vivazheni-rishennya-ta-vivchennya-rinku-privedut-do-miljona-z-gektaru-pidsumki-konferentsiji> [Дата звернення 26 березня 2018]
- Вищі у ніші: дрібним фермерам радять вирощувати ягоди і горіхи*. 2017. [online] Доступно: <https://agroday.com.ua/2017/12/08/svoya-nisha-dribnym-fermeram-radyat-vyroshhuvaty-yagody-i-gorihu/> [Дата звернення 26 березня 2018].
- Експерти назвали найбільш перспективні нішеві культури*. 2016. [online] Доступно: <https://superagronom.com/news/445-eksperti-nazvali-naybilsh-privablivy-nishe-vi-kulturi> [Дата звернення 29 березня 2018].
- Лутицька, Л. 2017. *Вирощування часнику, сорго і льону: як знайти свою прибуткову нішу?* [online] Доступно: <https://kurkul.com/spetsproekty/153-viroshchuvannya-chasniku-sorgo-i-lonu-yak-znauti-svoyu-privutkovu-nishu> [Дата звернення 25 березня 2018].
- Медведюк, В. 2017. *Нішеві культури – це «подушка безпеки» для аграріїв*, [online] Доступно: <http://agroportal.ua/ua/views/mnenie-eksperta/nishevye-kultury-eto-podushka-bezopasnosti-dlya-agrariyv/> [Дата звернення 25 березня 2018].
- Над прірвою маржі: огляд ринку нішевих культур (ч. 1)*. 2017а. [online] Доступно: <https://agroday.com.ua/2017/12/12/nad-prirvoyu-marzhi-yak-zarobyty-na-nishevyyh-kulturah-i-skilky-tsogo-chekaty/> [Дата звернення 27 березня 2018].
- Над прірвою маржі: огляд ринку нішевих культур (ч. 2)*. 2017б. [online] Доступно: <https://agroday.com.ua/2017/12/13/nad-prirvoyu-marzhi-yak-zarobyty-na-nishe-vyh-kulturah-i-skilky-tsogo-chekaty-ch-2/> [Дата звернення 27 березня 2018].
- Над прірвою маржі: огляд ринку нішевих культур (ч. 3)*. 2017с. [online] Доступно: <https://agroday.com.ua/2017/12/13/nad-prirvoyu-marzhi-yak-zarobyty-na-nishe-vyh-kulturah-i-skilky-tsogo-chekaty-ch-3/> [Дата звернення 27 березня 2018].
- На Херсонщині з'явився другий виробник шафрану*. 2017. [online] Доступно: <https://uhbdp.org/ua/1220-na-khersonshchini-z-yavivsiya-drugij-virobnik-shafra-nu> [Дата звернення 25 березня 2018].
- Про схвалення Концепції розвитку сільських територій: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 р. № 995-р*. 2015. [online] Доступно: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995-2015> [Дата звернення 20 березня 2018].
- Ткачук, В., 2014. Соціальний вектор розвитку диверсифікаційних процесів в аграрних підприємствах. *Аграрна економіка*, 7 (1–2), с. 93–96.
- Чи вигідно вирощувати спаржу в Україні?* 2016. [online] Доступно: <https://uhbdp.org/ua/news/agro-news/1060-chi-vigidno-viroshchuvati-sparzhu-v-ukrajini> [Дата звернення 26 березня 2018].
- Cherevko, G., 2016. Diversification of business direction in the context of sustainable development of rural areas. *Agrarian Economy*, 9 (1–2), p. 5–8.
- Kisiel, R., 2001. Obszary wiejskie i rolnictwo wobec wezwań XXI wieku. *Roczniki naukowe SERIA*, 3, 1, s. 39–45.
- Kłodziński, M. 1996. *Wielofunkcyjny rozwój terenów wiejskich w Polsce i w krajach Unii Europejskiej*. Warszawa: SGGW.

Стаття надійшла 02.04.2018.

